

Rákóczi utolsó kiáltványa

A kukizovi kiáltvány néven ismert pátenszt a dél-lengyelországi Kukizówban bocsátotta ki Rákóczi 1711. április 18-án, amikor az általa Husztra összehívott országgyűlés helyett a Károlyi Sándor által Szatmárra áttett gyűlés küldöttei átadták neki az aláírásra váró „békepunctumokat”, Károlyi levelét és szóbeli üzenetét. A fejedelem pátensét a követeknek, név szerint megnevezett brigadérosainak, ezredes kapitányainak és colonellusainak címezte, de valamennyi hívéhez: „Generosi Egregii et Nobiles fideles nobis sincere dilecti”, „Nemes és nemzetes vitézlő nekünk kedves Híveink”-nek szánta. Minden erőfeszítése arra irányult, hogy visszatartsa őket a biztos garancia nélküli békepontra aláírásától és a fegyver letételétől.

A nevezetes pátens Károlyi Önéletírásának függelékében¹ olvasható, létrejötte is az ő békeszerző tevékenységével függ össze. Erre s a kiáltvány keletkezési körülményeire csak annyiban térünk ki, amennyiben Rákóczi Károlyival váltott levelezése előzményül szolgált az emlékiró által „szikrázó kiáltvány”-nak,² a vallomásírótól „a katonaságnak nyilvános kihirdetésre s Károlyi vesztére szánt serkentő kiáltvány”-nak³ nevezett „nyílt levél” megírásához. Paulay János korabeli följegyzéseiben „bes-telen békesség rontó, vért szomjuhozó manifestumot”⁴ emleget, amelyet Rákóczi Munkácsra és más várakba „saját pecsétje és keze írása alatt” beküldött. A történelmi és irodalmi szempontból páratlan dokumentumot elsősorban az író Rákóczi munkássága oldaláról igyekszünk méltatni.

Az 1711. január 31-i vajai tanácskozást követően, Rákóczi és a teljhatalommal felruházott császári főparancsnok, gróf Pálffy János tanácskozása után, a fejedelem Károlyi Sándorral Munkácsra ment, ahol február elején kihirdette a fegyverszünetet. Ezután — Rákóczi megbízásából — Károlyi tovább folytatta a békealkudozásokat, akire a fejedelem a kuruc csapatok parancsnokságát is ráruházta. A kuruc generálisok közül ekkor már többen, Bercsényi Miklós, Eszterházy Antal, Forgách Simon és mások családostul lengyel földön voltak. A Károlyi által a családi portékával Moldvába vagy Lengyelországba irányított Károlyiné gróf Barkóczy Krisztinának Rákóczi átmenetileg felajánlotta Munkács várát,⁵ hogy addig is itt legyen biztonságban, amíg szükség esetén a férje érte mehet. A távozni készülő fejedelem különös bizalmával ajándékozza meg generálisát: „Én azért, midőn particularis confidenciámtól is viseltetvén, mind hazám s mind particularis dolgaimot a Kegyelmed hűségére szeretire bízom...”⁶ — írja neki a határmenti Skoleból.

A későbbiek szemszögéből fontos Rákóczi február 18-i salánki levele, amelyben lényegében teljhatalommal ruházta föl Károlyit, akivel indulása előtt nem tudott ismét találkozni. A béketárgyalások bizonytalan kimenetelére nézve, Rákóczi határozott álláspontja, „hogy in omni casu jobb s állandóbb békességet remélhetünk az moszkva interventója által, mintsem az Pálfi hitegetési után, úgyis jobb lesz annak fundamentomirúl az cárt capacitálván, az által végeznünk, mintsem itt disputálnunk... melyre nézve csak megyek...”⁷ A hadi dolgok kormányzását Károlyi belátására bízta, de ha kiszorulna, ne Moldvába, hanem Lengyelországba, Stanisław irányába menjen összeszedett hadaival, mely terület az orosz seregek védelme alatt áll. Egyébként a lengyel határon túlra való felesleges átözlés megakadályozására is intézkedett: „Publicáltatom aztat is — hangsúlyozza a levélíró —, hogy senki már Kegyelmed passusa nélkül ne jöhessen Lengyelországra, hanem az ki igaz hazafiának tartja magát, Kegyelmedtől várjon s hallgasson.” Ezzel Károlyinak különleges katonai s állami intézkedési jogot adott, ami befolyásának érvényesítésére megfelelő pozíciót s tekintélyt biztosított. Ekkor még senki sem tudta, mi fog történni az elkövetkező két hónapban.

Rákóczi föltétlen bizalomtól áthatva líraivá érzékenyülő sorokkal bízza mindenét, az ország sorsát generálisára, aki a legalkalmasabbnak látszott a súlyos helyzetben az ügyek kézbentartására. A baráti szolidaritás érzelmei és a hazafiúi aggodalom sugallja tollára a megható sorokat: „... azért legdrágább kincsemet, édes hazámat, Munkácsomat és abban lévő másik mindenemet Kegyelmedre hagyom, s lelkire, hitre kötöm, bízom, teljességgel elhivatván magammal az Kegyelmed resolutiójának állandóságát, az melyet minap újobban is adott Munkácson, hogy nemzete boldogulása nélkül nem békéllik, s egymást el nem hagyjuk; ennél is különben nem enged békélleni confoederalionalis hitünk, az mely által mind lelkünket, mind maradékinkat sub nota perditionis in Patriam kötöttük édes hazánknak. Vezérelje s kormányozza azért Kegyelmed hadakozását absentiámban mennél jobban lehet, az midőn én is minden bujdosás és nyomorúságok által úzni s keresni kívánom boldogulását, s hitemre mondom, hiszem is annak elérését, vagy legalább szembe lévén a cárral, megírom valószínűleg: mihez bizhassék Kegyelmed, s közönségesen mindnyájan...”. Konföderációs esküjükre, egymásnak adott szavukra, a fejedelemnek tapasztalt generálisa íránt táplált emberi hitelére hivatkozva újítja meg Rákóczi levele végén a már érintett gondolatot. Nem zárkózik el a béketárgyalástól, csak őszinteséget lásson. „Én magamat hazámért tízszer is megalázom — folytatja —, de arra bizony nem lépek az Confoederatio nevével, hogy nagyobb rab-ságra vessem édes hazámat annál is, amelyben találtam, és az melyből kívántuk kiszabadítani. Vezérelje azért Kegyelmed igaz szándékomat, az melytől semmi sem szakaszt el, se nem távoztat...”⁸ Ezzel az intellemmel, elhatározással és kötelesség-tudattal indult el Rákóczi a lengyel határ felé.

A kuruc függetlenségi háború utolsó publicisztikai darabjai közé tartozik a február 20-án Alsó-Vereckén kelt, Károlyi Sándornak írt „plenipotenciális” levele mellé adott „bezárt pátens levél” Kántor István kancelláriai titkár kézírásában, a fejedelem aláírásával. A február 21-én keltezett levélben „igaz atyafiúi szeretettel viseltetvén” búcsúzik Károlyitól, kezébe adva hazája „boldogulásának munkáját”, s az időközben érkezett kedvező külföldi hírek alapján biztatja: „... így lévén a dolog, aratásra többet magammal megyek vissza, mint amennyivel most kimegyek, sőt hamarabb is...”. Az „adhortáló pátens” a hadak generálisainak, tisztjeinek, közvitézeinek, valamint „az egész öszveszövetkezett hiveinknek” szól. Tárgyilagos hangon közli, hogy a „békesség tractája” hathatósabb előmozdítására vagy „fegyverkezésű” tovább való boldogulása céljából külső hatalmasságokhoz fordul, „és azon rövid távollétünknek ideje alatt a dolgoknak folytatását hagytuk, és biztuk kedves atyánkfiára, gróf Károlyi Sándor mezei mareschallusunkra”. A konföderációra letett hitük megtartására, állhatatosságra inti őket, „... a történéhető hitegetésektől... senki el ne menjen és hitét meg ne szegje... hagyjuk azért és keményen parancsoljuk mindazoknak, hogy visszajövetelünkig emlétett generálisunk rendelése szerint magokat csuportban taróztassák... miglen azon módokkal élthetnék, melyekkel hazánk állapotját csendességre hozhassam, ezen parancsolatokat megtartván addig is legyenek jó reménységben”.⁹

A szövetségzett magyarországi rendek vezére és Erdély fejedelme 1711. február 21-én Lengyelországba ment, hogy az ekkor még joggal remélt külföldi segítséggel, a francia diplomácia ígérete alapján¹⁰ várt orosz és lengyel békeközvetítés vagy katonai támogatás révén, az érvényben levő vagy meghosszabbítandó fegyverszünet alatti béketárgyalásokon időt nyerjen a jó béke megkötésére.

Károlyi és Rákóczi ezt követő márciusi levélváltásának hangnemében nincs az eddigittől lényegesen eltérő változás. Március 3-án a fejedelem Károlyi február 22-i levelére válaszol Stare-Sioloból. Mire levelét veszi, talán már eldől az „armistitium” felbomlásának vagy meghosszabbításának ügye. A német generálisoknak nagy reménységük van a békességben, de lehetetlenség, hogy a magyarok jó békességet reméljenek a „honi trakta” által. Ha úgy fordulna a dolog, a cár felfogadja szolgálatajára a megmaradt kuruc hadakat, Sieniaowski nagyhatmán sem ellenzi bejövetelüket. S mivel a bécsi udvarban „a Confoederált Statusok nevezetű levonták rúllunk, s bennünket rebelliseknek tartanak”, milyen biztosítéka lehet az ország tör-

vényes szabadsága helyreállításának. Ezért a fegyverszünet felbomlása esetén, ajánlja Rákóczi, „inkább hozza bé csoportosan az hadakat az máramorosi passusokon... eresztett zászlókkal hozza Kegyelmed az hadat, hogy láttatja légyen, és nem szaladó, hanem auxiliaris-had formájában jűjjon...”. Török földre ne menjen, s ne irtózzék ettől az országtól, mert „már ezentűl publice kelletvén viselni az cár colligatusinak nevét” nagy bajok származnának belőle. Talán éppen a hadak kimenetével volt kapcsolatos Károlyinak egy Rákóczi által elvetett javaslata: „... az Kegyelmed projectumát, az mellyet előitem tett vala Vajárúl visszatérésünk alkalmatosságával, és amellyrűl minap emlékezetet levelemben nem tettem, azon igaz sinceritástűl viseltetvén, azt már in his rerum circumstantiis se hazám, se az Kegyelmed maga dolgaira nézve nem javallhatom, s úgy, mint barátja is javallom: vesse ki elméjébűl, mert abbűl se hazánk, se a Kegyelmed személyére nézve semmi jót nem remélhetnénk...”.¹¹ Mindezt nem úgy írja, mintha gyanújának parányi árnyéka vetődött volna is Károlyi személyére.

Rákóczi március 14-én válaszol arra a levélre, amelyet Károlyi a hónap elején báró Sennyei Istvánnal folytatott munkácsi tanácskozása után írt neki. Annak idején nem javallotta, hogy zálog nélkül Bécsbe menjen „az finalis resolutio avagy sententia” meghallgatására; mostani debreceni útját sem tartotta volna tanácsosnak. Mert ha csak „azon sententia” tudomásulvételére hívták, amely által „egyedűl csak, mint fegyver által meggyőzötteknek, az Bellicum által offerálják az gráciát”, akkor „confoederationalis hitűk” nem engedi, hogy „törvényes szabadságunk felállítására nélkül” letehessék a fegyvert. Ha ezt tapasztalná, kövesse kötelességét, „mintsem mindnyájan hazánkhoz hitelenné lévén” beleegyezzenek az erőszakos gráciába. Közelíteni fog Skolehoz, hogy a határ közelében tartózkodván, lássák, nem azért ment Lengyelországba, hogy távozásával gátolja a jó békességet. Ha a császárnak legutóbb írt levelére olyan „universalis resolutiot” hoztak az udvartól, amelytől „az jószágok megadatása és hazánk törvényes szabadsági felállítására universaliter securitassa lehet nemzetűnknek”, meg kell hosszabbítani a fegyvernyugvást, hogy Károlyi „relációt tegyen” neki erről. S mivel generálisa leveléből úgy vette ki, hogy a Pálffy hívására és biztatására Debrecenbe induló Károlyi reményt táplál a bécsi haditanácstól érkezett, Karl Locher császári biztossal küldött békehatározat iránt, így fejezi be levelét: „Volna elég mit írni az idevaló dolgokrűl Kegyelmednek, de amint levelébűl látom, oly bizontalannak tartja az idevaló reménséget, hogy írásomat inkább csak biztatásnak tartaná; melyre nézve én is inkább elvárom elébb Kegyelmedtűl az Lochertűl hozott reménségnek valóságát...”.¹²

A Pálffy mellett titkároskodó Paulay följegyzései szerint a debreceni tárgyalások kemény hangon kezdődtek. Károlyi a különféle követelésekkel szemben ragaszkodott küldetése és meghívása céljához, a császári határozat megismeréséhez és annak Rákóczihoz való továbbításához, de első nap ezt nem közölték vele, „sőt fegyverkezés izentetett neki”. De másnap Károlyi „éjjeli sok tusakodása” után s a tárgyalás enyhültebb légkörében, Ófelsége „plenipotentialis levele” és „resolutioja” ismeretében úgy látta, hogy „a haza s nemzet csendességét reménylheti”. Ekkor, éppen március 14-én „méltóságos plenipotentiaris urakat ujobban felbiztatta, hogy minden ravaszág nélkül igazán és tökéletesen fog munkálkodni az elkezdett dologban...”. Mire, állítja Paulay, gróf Károlyi uramat „őfelsége grationalisa mellett”¹³ mindenről biztosították és az udvarnak új kegyelmességét ajánlották.

Ezután Károlyi értesítette a hadakat a fegyverszünet április 11-ig történt meghosszabbításáról, Munkácsra, onnan egyenesen Stryjbe indult Rákóczihoz „relatio tételre”. Érkezéséről a fejedelem megnyugodva értesítette Bercsényit: „Tegnapelőtt ideérkezvén Károlyi, úgy látom, se én, se Kegyelmed nem csalattatunk meg az negotiatió iránt való opinióinkban, se én abban, amit Károlyi felől reménlettem vala, aki szóval is nem tött egyéb relatiót debreceni útjárűl, hanem amit a minapi Kegyelmednek megküldött levelében írt.”¹⁴ Stryj vára sorsdöntőnek látszó tanácskozás színhelye lett. Rákóczi, Károlyi, Forgách Simon, Eszterházy Antal, Vay Ádám és Ráday Pál részvételével összeűlt a kuruc főemberek tanácsa. A békeponatok megvitatása után a fejedelem úgy döntött, hogy a végső válaszadás előtt Károlyi relá-

cióját a Husztra összehívandó szövetkezett rendek gyűlése elé terjeszti, s közben újabb felvilágosításokat kér a homályosnak tetsző békepontok felől. Rákóczi arról is írt a főgenerálisnak, hogy választ Gerhard György szenátor vagy Ráday viszi meg Pálffyknak, mert Károlyi „az minapi szembenlételeből is Pálfival általlátta, hogy nem jól lesz már ezután mindenkor parolára bízni magát”. Ha pedig amazok nem érkeznének oda időben, a választ „csak megküldi Pálfinak, s maga is úgy véli, hogy »kard-ki-kard« lesz belőle”. S hogy mi lesz tovább, az majd kiderül a fegyverszűnet újabb lejáratakor, illetve az április 27-re meghirdetett gyűlés idején. Addig is Károlyi Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékbe igyekszik összevonni azokat a regimenteket, amelyeknek kihozására sor kerülhet. A levélíró úgy ítéli, hogy „mindnyájunknak megnyugodott az elméje benne”. Az emlékiró mindehhez hozzáfűzi, hogy a Stryjben levő tábornokoknak, „Károlyi titkos ellenségeinek, az volt a véleményük, hogy tartóztassam le őt. De azonkívül, hogy erre semmi józan okom nem volt, nem is láttam benne semmi segítséget a háború folytatására nézve”.¹⁵ Rákóczi Károlyiba vetett bizalma tehát még ekkor is változatlan volt. Hogy is gondolhatta volna másképpen, mikor generálisa éppen születésnapján, március 27-én Stryjben megerősítette előtte a konföderációra letett hitét, s biztosította őt hűségéről.

Károlyi azonban jobban elkételezte magát a debreceni találkozón, hogysen az őt annyira sürgető Pálffy elé állhatott volna a sovány, időhúzás látszatát keltő válasszal. Hazafelé jövet március 29-én Zawadkáról elküldte a fejedelemnek Pálffy levelének „extractussát”, ami Rákóczit annyira kihozta sodrából, hogy március 31-én felzaklatott hangú levelet küldött utána. A friss találkozás jó benyomásai után megdőbönt, mert Károlyi magatartásában határozatlanságot velt, s közmegegyezéseket könnyen felejtő sorai olvasásakor balsejtelmei támadtak. „Megvallom, ha az Kegyelmed confoederalionalis, úgy nékem is mind szóval, mind írásban sokszor újított hitiben teljességesen meg nem nyugodt volna elmém, azt vélném felőle, hogy még most is állandó resolutiót nem vett magának ezen mostani felforgó dolgok között, s látszik, mintha agypróbálná Kegyelmed Pálfi kívánságát Kassa iránt; de esmérvén az Kegyelmed magyarságát és hazájához való igaz kötelességét...” folytatja Rákóczi, milyen lelkiismerettel kívánhatná tőle akárki Kassa feladását. Nem vállalhat magára ilyen istentelen cselekedetet, bűnt s vele a haza elárulását. Boldog Isten! sóhajt föl szilárdnak tartott generálisa hajlandóságán és „consideratio”-ján. S először csap át a levélíró szenvedélyes hangba: „Tudom, legnagyobb argumentum ebben az, hogy úgyis elhagyattatom, s még talám az külső reménség is megcsal; mely ha mind úgy történnék is, mégis jobban szeretem tiszta, tökéletes lelkiismerettel Istenbe vetni reménségemet egyedül, mintsem hitelenségemmel azt megmocskolván, attúl is eltávoznom... Ez oly végső resolutióm, amelytől csak a halál választ el, s nincs oly nyomorúság s rabság, amely elmémben habozást okozzon.” S miután számat vetett a legrosszabbal, s kifejezte végső eltökéltségét a közös elhatározással kigondolt út végigjárására, fohásszá emelkedő levélzáró soraiban, rossz sejtelmeit leküzdve, Károlyi hitének megerősödését óhajtó gondolatokkal fejezi be felindult lelkiállapotban írt levelét: „Erősítse Isten az Kegyelmed szívét is, és adja szent kegyelmét mind Kegyelmednek, ígéreti végbevételére, mind nékem azon vigasztalást érnem, hogy az Kegyelmed személyében való bizodalomban és confidentiámban, melly által ezen mostani circumstantiák között hazám minden dolgait Kegyelmedre bízam, sok emberek elmékedése ellen meg ne csalattassam! Valamint azért Kegyelmed adott hitinél, az melyben elmémet megnyugtattam, mostani elválásakor is többet nem adhatott, úgy én is resolutióim iránt többet nem írhatok, hanem quo fata vocant, virtus secura sequatur...” hová a végzet hív, az erény bizton kövesse...¹⁶

Károlyi ekkor olyan szorítóba került, amibe kétfelé adott hite hajtotta egy fél hónap leforgása alatt. Paulay már érintette a lényegét, de anélkül, hogy Károlyi március 14-i debreceni hűségesküjének letételéről szolt volna. Pedig Károlyi megerősíti ezt későbbi, III. Károlynak írt folyamodványában, hogy már akkor „teljes készséggel letette hűségesküjét az Ausztriai Ház iránt” József királynak, magát szorosán lekötötte arra az eshetőségre is számítva, ha a békétárgyalások mások miatt

megakadnának, „ő a jóságos Isten segítségével kész azoknak egész katonaságát a felséges Ausztriai Ház hűségére és engedelmességére visszatéríteni, s minden támadt mozgalmat lecsillapítani”.¹⁷ Ettől a naptól kezdve kettős utat járt, megőrizve mind Pálffy, mind Rákóczi szemében az itt is, ott is vállalt hűségeskü hitelét. Az ebből fakadó magatartás hosszú távon kiszámíthatatlan következményekkel járt volna, hiszen már visszatérésekor, Teleki Mihállyal történt március 29-i Skolén inneni találkozása után, Teleki gróf levélben kérte Rákóczit, jöjjön ki, s maga folytassa dolgát, mert „akadhat valaki, aki nélküle cselekszik”; Bercsényi Károlyi letartóztatása mellett volt.¹⁸

Stryjből történt visszatérése után Károlyira kettős feladat hárult: „mind őfelsége kegyelmes resolutiojait, s mind a fejedelem nékie adott parancsolatit az egész magyarságnak” megjelentenie. Erre való felkészülése közben válaszolt Pálffy újabb sürgető punktumaira, fölhasználva a stryji megbeszélése fölmerültekből is bizonyos megjegyzéseket. Mivel neki meg nagyon tiltva, hogy hozzá menjen, ezúton kéri, hogy ne kezdjen hadakozást, „vegye szívére édes hazánk pusztulását, jóságok prédáltatását és a keresztény ártatlan vérnek kiontatását”. Azon idő alatt, amíg Rákóczi kijön az április 27-re összehívott huszti gyűlésre, „magam is azon vagyok — hangsúlyozza Károlyi —, hogy őfelsége javára mind a fegyvert lecsendesítsem, mind a várakat kézhez adhassam”; a hónap elejére eső húsvéti napokra „az egész tiszteket és bujdosó magyarokat Szatmárra egybehívom”. Ezeknek nevében fog iratni a fejedelemnek, Bercsényinek, és a várak kommandánsainak, hogy jöjjenek a hónapvégi gyűlésre. Azt reméli, hogy a dolgok nemcsak jól végződnek, hanem „akik tartoznak véle”, számadásra is lehetne vonni. „Ha pedig ki nem jönne, tehát ezeket mind egybe gyűjtöm, és Istennek hirivel proponálok, kétségem sem lévén benne, hogy mindnyájan együtt az őfelsége hívségére fogunk állani, akik el nem jönnek, magoknak tulajdonítsák.” S a Rákóczi által már oly sokszor emlegetett konföderációról ezt tartja Károlyi: „Útoljára, hogy a fejedelem az ő válaszában a confoederatióról emlékezik, azzal se gondoljon őexcellentiájá, mert miközöttünk akármiképpen volt az a közönséges öszveszövetkezésre való hitnek letétele, ahózképest magunk között úgy beszélgettünk, de távol légyen közöttünk, és a császár között, hogy jól kezdett hazánk csendességre való dolgok felbontassanak.”¹⁹ A „compositio” megkötésének menetét Károlyi április elején már világosan végiggondolta, s ebben nem tartották vissza a Rákóczi utolsó levelében oly szépen szárnyaló lelki intelmek sem.

A Pálffynak írott válasszal egyidőben Károlyi Rákóczinak is írt április 3-án. Levele tartalmáról a fejedelem 9-én kelt hosszú válaszlevele kellőképpen értesít. A felhevülő sorok már az egy hét múlva papírra kerülő kukizovi kiáltvány írójának felzaklatott lelkiállapotát tükrözik. Hú emberébe vetett föltétlen hitének megrendülése küszöbén áll, szakadozni kezdenek a sokévi fegyverbarátság szálai, az emberi megcsalattatás árnyéka kíséri tollát, s mindezzel a konföderáció sorsának megpecsételődése és a sokéves küzdelem méltatlan vége merül fel a levélíró szemei előtt. Károlyi levele oly mélyen megrendítette, hogy tollat fogva, még a szavakat is keresnie kell, „mit válaszoljak? látja Isten, alig tudom”. „Mert, ha szintén hazámhoz való szeretetem külömb-külobmféle gondolatokra nem adna is ösztönt — tér rá személyes fájdalomra —, Kegyelmedhez való particularis barátságomat és sinceritáso-mat oly sértettnek érzem lenni, hogy annyival is inkább nem tudom kormányozni elmémet, amidőn tudniillik Pálfi izeneti- és írásaiban teljes sinceritást, az én cselekedetemben pedig ellenkezőt ír, hogy tapasztal...” Pedig Stryjben egyetértést mutatott! Mentséget is keres Károlyi számára, hogy talán Ráday elküldésének halasztása indította „diffidentiára ösztönöz” sorait. De még bízik, „s táplál a reménség — folytatja —, hogy az Kegyelmed hazájához való indúlatja talám még eltávoztatja túlem azon keserűséget, amellyet szenvednem kellene, ha Kegyelmed felől concipiált opinióban megcsalattatnám...” — de írja keserűen — „készebb vagyok Kegyelmedtől megcsalattatnom, mintsem szóval s írásban száma nélkül adott hitiben kéltelkednem...”.

Károlyi még a Rákóczitól halálos komolyan vett konföderációra is hivatkozik, hogy a fejedelmet bejövételre serkentse, amivel új sebet ejt a vezérlő fejedelmen:

„...leginkább sérti szívemet az, hogy Kegyelmed ösztönöz arra, hogy hazámat és a Confoederatiót el ne hagyjam... S kicsoda az, aki jó lelkiismerettel felőlem mondhasza, hogy én hagyom el a Confoederatiót, aki avégre jöttem ide, hogy az Confoederationale Instrumentum sensusa szerent hazánk régi szabadságának elérésére célzó mediumokat exoperálhassam...”. Ha csak jószáguk és életük „securitássát” akarják, arra nem kellett volna konföderáció, sem hitük vesztegetése, mert ezek már az első gyöngyösi konferencián megígértettek, ellenben „igaz magyar szívünk indulatjából léptünk azon Confoederatióra, amelynek menutentiójáért hány ezer ember vérént ontattuk? sokszor számlálgatta Kegyelmed! S ítélje el már most — szegezi neki a kérdést —, ki szakad el a Confoederatiótól, ha az-é, aki azon vég szerént való békességet kíván, avagy az, aki vagy félelemtől, vagy akármely más oktúl viseltétvén, azon igába adja magát, amely ellen fegyvert fogni kényszerítettünk?” A lelkiismeretébresztő, meggyőzni akaró sorokba újra meg újra belevegyül az enyhítő föltelelés, „semmi egyébbe meg nem csalattatom, hanem csak egyedül az Kegyelmed személyében, ha azt cselekeszi, amit ír... amelyet Kegyelmed felől gondolni se hitire, se kvalitására nézve nem lehetett, sőt még most is tartóztat ezekben való bizodalom... a Kegyelmed lelke adjon számot érette...”.

S az elcsendesülő indulat érzelmes hazafias sorokat sugall Rákóczi tollára: „És mivel mindezeket íratja velem is válaszul ily felbuzdult keserűséggel az Kegyelmedhez kötött szívem s lelkem, kiért ha ítéletet vagy ellenkezőt érdemlek, ítéljen meg az Istenem... Ha azért Kegyelmed pápista — fordul Károlyihoz — higye el a liberum arbitriumot, s félelemtől vagy más oktúl ne cselekedje azt, amit maga is rossznak és a Confoederatio ellen valónak lát lenni; ha pediglen Kegyelmed praedestinitatus azon rossz cselekedetre, elhitettem magammal, hogy aztat is maga dicsőssége kinyilatkoztatására cselekedte az isteni bölcsesség...” S visszafogott tónusú levele végén még egy utolsó óhaj a gondviseléshez; távoztassa el tőle szegény földig letapodtatott nemzete romlását, világosítsa meg Károlyi elméjét, erősítse szívét „azon szentlelkével, amelyet bizonyosságul híjt vala akkor, amikor hitit hazája régi szabadságának helyreállítására mind lekötötte, s mind arra maradékot is sub poena perduellionis in patriam kötelezte...”. S miután újra esküjére appellált, engesztelő hangulatú záróakkorddal csillapítja le haragos tollát, állítván, hogy „harag nélkül felháborodott s most is igaz barátságú szívvel mind íratott, mind Kegyelmeden igaz keresztény szeretetből szánakodván, maradok, mig tetszik...”²⁰ De nem sokáig pihentette tollát. A következő héten bekövetkezett további fordulat Rákóczit már „nyílt levél” megírására készítette.

Időközben ugyanis a hűsvéti szatmári hadigyülekezeten Károlyi úgy adta elő a felséges császár és király kényvesi deklarációját és a fejedelem üzenetét, hogy némely ellenkezők után maga mellett tartotta őket. Amikor pedig Pálffytól megérkezett Komáromi György viceispán, Debrecen bírása, az április 4-i keletű utolsó resolútióval, a békepontokkal s az előre elkészített „esküvésnek formulájá”-val, úgy döntöttek, hogy már „semmi híjával nincsenek, hanem csak a fejedelem jelenlétével” állítja Paulay, hogy „annál jobban kimunkálódhatnak a boldog és maradandóbb állandósággal megerősíthetnék a békességet”.²¹ Követeket választottak maguk közül, a magyarországiak részéről Bulyovszky Dánielt, a Gazdasági Tanács számvevőjét, a vitélő rendek közül Csajági János brigadérost és az erdélyi Cserei János alezredest, ellátván őket Károlyi aláírásával ellátott április 6-ra datált „credentionális”-sal és 7-i keltezésű „a nemes Magyarországi és erdélyi öszveszővetkezett rendek” nevében írt, kényszerű elhatározásukat részletesen megokoló, Károlyi szellemében fogalmazott „instructio”-val, amelyen néhány brigadéros és colonellus aláírása volt. Külön levél ment Bercsényi főgenerálisnak, ha a fejedelem nem tud, ő jöjjön helyette, április 27-re. Ezzel egyidőben Károlyi elküldte két megbízottját, akik végre — Rákóczi és Bercsényi parancsa ellenére — Kassa feladása felől intézkedtek.

Az emlékiró és vallomásíró emlékezetében elevenen éltek azok a napok, amikor a Károlyinak írt április 9-i levele után Stare-Siołoról átment kukizowi kastélyába. Ide érkeztek az említett követek a már „előrelátott”, de mégis váratlan hírekkel.

Az eredetiben megküldött békeszerződés aláírására hívták Szatmárra, s ami szintén meglepte, „a szövetség rendek minőségét ruházták magukra, holott Károlyi kivételével nem volt köztük sem szenátor, sem pedig a szerződés aláírására felhatalmazott követ”. S ha eddig hajlandó volt Károlyi lépéseinek igazolására, most megváltozott ítélete: „...felgerjedtem ellene szertelenségig menő önhittsége miatt, amikor a gyűlést a biztos helyről az ellenség szomszédságába tette át”, szemére vetette azt a merészségét, amellyel két mérföldnyire az ellenségtől, Szatmárba helyezte át a rendek gyűlését, amelyet ő Husztra hívott egybe. A Rákóczi környezetében levő kuruc főemberek megítélése szerint Károlyi Debrecen utáni ténykedése kimerítette az árulás fogalmát, eldőlt a fejedelem belső dilemmája is, „hitzzegése és árulása a haza ellen és bűne a szövetség ellen világosan kitűnt azon pontok elfogadásából, amelyeknek érvénye az egyszerű jóindulattól és adott szótól függött, és azért bebizonyították nekem, hogy ő azzal a ténnyel legott a hűtlenségbe és a fentnevezett bűnökbe esett és halálra ítélandó”. A bizonyítékok arra indították, hogy a megtorló igazság szigorával éljen, de ez nem állt módjában. Ekkor az önödi országgyűlés drámai pillanatát felidézõ tanácsot adtak neki: „... azt ajánlották nekem, hogy követei által egy, a gyűlésben felolvasásra szánt nyílt levelet küldjek át, utasítván õket, hogy parancsaimat és szándékomat előzetesen közölve a hívebbségekkel, az akként támasztott zavarban a bűnöst felkoncolják. De lelkületeimmel ellenkezett e tanács, amely nem annyira lelkiismeretemmel, mint inkább érzületemmel, hozzá való vonzalmammal és az eljárás módjával látszott akkor ellentétben állani”. Mély lelkiháborgásából született meg Rákóczi pátense, amely az emlékiró szerint „élénken megírt kiáltvány volt, azzal a céllal, hogy lázadást szítson Károlyi ellen...”²²

A követek elbocsátásakor „sok szóval, ígéretekkel, parancsokkal” látta el õket, átadva nekik kihirdetendõ kiáltványát is. Bercsényi levele idézi Rákóczi elbocsátó beszédét, mire a megindult követek „igen erősen és sírva” ajánlkoztak²³ parancsolata végbenvitelére. Ugyanakkor megküldte „azon végsõ manifestuma” másolatát Munkács parancsnokának, illetve Ráday Pálnak, azzal az utasítással, hogy javaslatainak visszautasítása esetén „kit az én Istenem érni nem engedjen! ha erre Károlyi úr és a hadak condescendálni nem akarnának: gyűlésekben praesentálja Kegyelmed és olvastassa el mindnyájok előtt ezen includált, de mindaddig pecsét alatt tartandó levelemet...”²⁴

A tárgyilagosabb hangon fogalmazott nyílt levelekhez képest Rákóczi kiáltványa már indulásakor személyes hangvételű, s egyre inkább azzá válik. Szívének s lelkének „rejtékét” tárja eléjük, nyilvánosságra hozva azoknak hamisságát, akiknek confederationalis szövetségükre letett hite istentelenségre fordult, s gonosz indulatuk el szeretné tántorítani õket az édes haza iránti „hites kötelességüktõl”. Hamar rátér „nagyságos Károlyi Sándor úr” cselekedeteinek elõszámlálására. Most már tartózkodás nélkül, felszabadult tollal jellemzi az õ „igaz lelkét”.

Hamissággal, hitszegéssel vádolja Károlyit, aki a tõle kapott plenipotentialis hatáskörével visszaélve a „csalárdsággal teljes punctumokat” és a császárnak leteendõ „jurementumnak formuláját” is „oly jónak és kívánatosnak színezte”, hogy „sokaknak kigyelmekek közül eszét vesztvén, azon hazánkat vesztõ punctumokban rejtett mérgeket édesítette, hogy hitit, lelkét, életét kigyelmekeknek, s azzal maradékot, vérét, nemzetét veszedelmes hálóban kerítse, és csalárd végsõ munkáját egy csomóban köthesse. Hozzánk is bocsátotta ezen hamis sípjának hangját, oly vakmerõ declaratioval és maga keze írásával, hogy... mint a vak madarak, menjünk lépere”. Károlyi és a fegyverletételrõl alkudozók békeszerzõ munkáját „keseredett szívvel”, szemléletesen jellemezve, Rákóczi indulatos-érzelmes hangnemben folytatja: „Kiált az egre édes hazánknak szabadságáért vitézül kiontatott ily sok atyánkfiaiának vére! Meghatja az egeket sok özvegyeknek, árváknak keserves siralma; kiknek istenesnek írja Károlyi úr Pálffy úrnak írott punctumiban, atyjok vétkéért koldulásra való jutásokat! Meghallgatja Isten következendõ panaszát s átkát az ártatlanoknak, melyet az egyiptomi rabságnál kegyetlenebb szenvedések alatt bocsátani fognak az egre! Keserves bosszúra ingerleni fogják kigyelmekeket, vagy azokat kigyelmekek

közül, akik hanyat homlok így rohannak a veszedelemre, midőn a magyar fegyvernek nemesi ekességének letételével koldus és jobbágy pálcával fogjátok támogatni halálánál keservebb életeteket!" A remek stílusfantáziával, a hazafias pátoszt már-már személyes levélstílusban kifejező, a szomorú jövőt sötét színekkel festő pátensíró drámai erővel tárja hívei elébe megcsalatottságát: „Sír a lelkünk, keserves gyötrellemmel kínlódik szívünk, csak ezeknek elmélkedésével is, s leginkább sérti most tapasztalt Brutus példája szívünket, hogy akinek becsületét és tekintetét magunk terjesztettük, vétkeiket fedeztük, hitelét neveltük, belső titkosabb barátságunkba vetjük, szeretetünket s majd lelkünket véle közlöttük, abban nem csak személyünknek, de hazánknak s hites ügyünk veszedelmének munkálóját kellett szemlélnünk! Ennek irtóztató képzelése elfogja pennánkat...”

Rákóczi írói képzeletét a hazai valóságból merített emberi tapasztalatai táplálják, amikor a kínált békepontokat ízekre szedve, az ígért „amnistialis gratia” megfontolatlan elfogadása esetén várható jövedendő ecsetelésébe fog. „Most nyílik az ideje és útja annak, hogy minden pap, barát és jezsuita, német, kalmár, kereskedő, minden kárvallott, bosszút álló hatalmas uraknak lehessen zaklatni a gyalázatosan letett fegyverviselőt. Békessége lesz a császárnak maga uralkodásában, de senki senkinek közületek békét nem hagy. Jeruzsálem városának siralmánál keservebb lesz sok szegény árváknak, özvegyeknek siralma, még a levéltől is rettegő szívvel való bűjkálódás, a sok akasztófáknak, kerekéknek irtóztató tekinteti, és zokogó átkokkal lesznek tele ezen mostani szépen fénylő békesség tekinteti nemzetünkben. Akkor fogja kiki hazájáért való szenvedését és a dicsőséges halált sóhajtani, midőn már sem élni, sem halni nem lehet.”

A fejedelem a társadalmi következményeket is fölméri, s ami az általa „közön-séges hadi rendek”-nek nevezett, a „jobbágyi nyomorúságot” fegyverrel fölcserélő kurucok „grátiáját illeti, keserves arról csak emlékezni is”. Alighanem egyedülálló az a történeti-társadalmi elemzés, amit Rákóczi irodalmi igénnyel rótt papírra, hazája határában, még bízva a harc folytatásában, de számolva már a legrosszabbal is. A barokkos halmozásnak hatásfokozó funkciója különösen jól érvényesül ebben, erősítve a pátens célzatát. A jobbágyisorba visszaeső kuruc vitézek „újonnan azon uraknak nyomorgatására, akikkel fegyver viselésében való bízásban sokszor szemben szállott, azoknak zaklatása alá, kiket zaklatott, azoknak pálczája alá, kiket bosszantott, és annak s olyannak sanyargatása nem csak jószágát, de véréit is kisajtoló executiós kínoztatása alá megyen, akivel vítézi fegyverével szembe szállani szokott vala.” Előrevetíti a Porció-éneket, a Rákóczi-nóta és a Rákóczi-kesergő „tematikáját”. „Most már fegyverét letévén, mint szegény rab bottal, nyomorult koldus pálcával, a fegyver helyett az ostort forgatja; németnek forspontján portyázó lovát nem hogy a fegyveres nyergében vagy bár csak maga ekéjében, hanem magának az őtet meggyőző ellenségének szekere vontatásában rontja el; minden szítkot és bosszuálló mocskot, ütést, verést, csúfolást, kínzást szó nélkül kell szenvedni; ha kit szóra hoz a türhetlenség vagy valamely megjegyzett vítézi emlékezet, minden szava, sőt ha megáll, az is rebellionnak fog magyaráztatni... mégis — fogja össze a »vitézli rendek«-hez szólva pátensének lényegét — a fegyvernek ily gyalázatos letételét kívánják, miért? azért — válaszol azonnal —, hogy esmertessék meg, hogy ez nem békesség, sem nem tracta, hanem mint fegyverrel meggyőzöttekkel és mint rabokkal, úgy tétetik le véletlek a fegyvert.” Íme Rákóczi írói látásmódjának, a politikus és a társadalmi gondolkodó megnyilatkozásának pátenslevél formájába öltöztetett emlékezetes és ritka irodalmi példája. De stíluseljesítménye itt még mindig közelebb áll a szabadságharc alatt kis prózai műfajokban gyakorlott, szónok, imádságíró, publicista, levélíró és dialógus szerző, az események sodrásában alkotó írói magatartáshoz, mint a későbbi emlékiró nyugodt alapállásához.

Ha Rákóczi magyar nyelvű irodalmi munkássága szempontjából értékeljük a kukizovi pátenset, a barokk stílusvariációk lehetőségeit kiválóan ismerő, s az általa művelt prózai műfajokban ezzel élő fejedelmi személyiség írói megnyilvánulása mindenekelőtt a levélíró Rákóczi egyéniségével rokonítható. A stílusnemek tudatos

keverése, a tartalom hatásfokozó stiláris aláfestése, a hangnem megválasztása és a levélíró szenvedélyes, hazaszeretettől fűtött érzelmevilágának föltárása, ugyanakkor logikus érvelése, a valódi tényállás kendőzetlen bemutatása, töretlen hite, egyszóval az író Rákóczinak a szabadságharc ideje alatt tanúsított erényei együttesen mutatkoznak meg ebben az alkotásában. A stílusdatosság és a nyelvi lelemény ennek a műfajnak éltető eleme; hadd idézzünk belőle még egy páratlanul eleven, kérdésekkel és felkiáltásokkal tarkított részletet: „Isten! lehet-e ennél keservesebb sorsa a vitézkedő szívnek? Lehet-e gyalázatosabb katona, mint aki ijedtében lehányja fegyverét? Ítélje meg maga ily még szabados mezőben, szabad ép kézzel, lábbal, egész fegyverrel, lova hátán, talpon lévő ennyi ezer ember, valjon oly szoros kert-e az egész Tiszán túl való föld, hogy egy rést sem találhatni rajta? Ellepheti-e egyszerűs mind az egész Tiszán túl való földet az a német, aki Debreczennek utczáit sem lepi el? Nem ád-e már szállást minden bokor? nem reménylhető-e az holnap, amit nem adott a mai nap? hogy ilyen hanyat homlok, vakon menjen neki a veszélynek? adja magát ily keserves rabságra, és mint az oktalan barmok megrettenve s futva egy elsőnek példájára, mind rakásra ugrádozzanak a mélységbe? Majd késő lesz átkozni azt, aki elcsalt, ha kiki utánna ugrik a veszélybe... De ilyenre, mint a kicsodást most hozának ezen kígyelmekek követjei előnkben, éppen nem állhatunk, mert ez nem békesség, hanem fegyver által való meggyőztetés, melyet a nemesvér mint halálnál is nehezebb dolgot, nem szenvedhet...”²⁵

Rákóczi kukizovi pátenséről szólva Bercsényi április végén emlékezik meg leveleiben: „...oly hathatós írást küldött az Fejedelem, hogy még az magyar követ is, nemhogy az magyar szívet meg nem indítaná; azt az hadak előtt elolvastatni parancsolta: lássák, kitől, miért, s mint vesznek!”²⁶ A fejedelem kiáltványa azonban nem érte el célját, parancsait nem úgy hajtották végre, amint rendelte. Eljutott ugyan Szatmárra „az ő zenebonát indítani akaró levele”, mondja Paulay, „de semmire sem mehetett”. A szatmári gyűlésen „azután gróf Károlyi úr szíve fájdmával szomorúan indíttatván a propositio tételre, fájdalmas szível és könnyes szemekkel nézván nemzetének e végső forgandó elhagyatott sorsban való lételét”, befejezván „szomorú beszédét”, a békepontokat „egyenlő akarattal és felkiáltással megerősítették”,²⁷ április 28-án Locher referendarius consiliarius úr előtt megismételték, 29-én Pálffyval együtt aláírták; május 1-én hűséget esküdtek I. József római császárnak és magyar királynak, aki április 17-től már halott volt, de ezt a bécsi udvar pléniopotentáriusai szigorúan eltitkolták. Pünkösöd havának első napján a majtényi síkon az összegyűlt hadak fölesküdték a császárra és koronás királyukra és letették a fegyvert, földbeszúrva tépett zászlóikat...

Károlyi megőrizte levéltárában a szatmári „compositio” kezdetekor már kezében levő, Rákóczi április 19-én írt levelét, amelyben, mint írta, talán fordíthat még valamit „mostani, szívemet epesztő s keserítő munkáin”. A generálisnak nehéz lelkiismeretháborító percek okozhattak elhagyott fejedelmi ura mélyen szántó tollvonásai: „...lelki üdvösségére kényszerítem, ne praecipitálja szegény nemzetünk dolgát s igyét, maga s familiája holtig való gyalázatjára, mert soha nem fogják azt mondani, hogy az Fejedelem pártolt el az Generálisától, hanem hogy az Generális az Fejedelemtől.” Kövesse a békesség ama útját, módját, melyet Rádayval üzent neki, ha nem, „...hulljon rá és maradékira a sok kiontott vér súlya...”²⁸ Végezetül oda rójja: „Ennél többet nem válaszolhatok, mert fojtogatja szívemet a keserűség s az igaz, de megcsalott barátság, sinceritas és confidentia, az mellyel voltam, leszek is, ha tetszik, Kegyelmednek minden jót kívánó atyjafia, barátja”

F. P. Rákóczi m. p.

JEGYZETEK

1. Gróf Károlyi Sándor *Önéletírása és naplójegyzetei*. Toldalék: Paulay Jánosnak a szatmári békeességről írt munkája. Kiadta Szalay László. Második rész. Pest 1865, Magyar Történelmi Emlékek V, 367—394.
2. II. Rákóczi Ferenc Emlékiratal. Bev. Pach Zsigmond Pál. Ford. Vas István. Bp. 1951, 215.
3. II. Rákóczi Ferenc fejedelem *Önéletrajza*. Ford. Domján Elek. Miskolc 1903, 205.
4. Paulay, i. m. MTE V, 366.
5. Anno 1711 die 6. és die 8. Januarii. Munkácsrúl, Károlyi úrnak. II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703—1712. Közli Thaly Kálmán. Bp. 1874, Archivum Rákócziánium III, 558, 561. Károlyinéről vö. Rákóczi: Emlékiratok, 213—214. Vallomások, 204.
6. Szkolya, 16. Januarii 1711. Archivum Rákócziánium III, 565.
7. Salánk, 18. Februarii 1711. Archivum Rákócziánium III, 591—592. — Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1910, III, 187—194.
8. Archivum Rákócziánium III, 593—594.
9. „Költ Alsó Veretzke nevű faluban 20-dik febr. 1711.” Paulay, i. m. MTE V, 297—301. Vö. még Szalay László: II. Rákóczi Ferenc bujdosása. Pest 1864, 34—40. — Ilyvóban, 25. Februarii 1711. Székesi Gróf Bercesényi Miklós főhadvezér és helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez 1708—1711. Az eredeti kéziratokból a titkos jegyek fölfejtésével közli Thaly K. Bp. 1878, Archivum Rákócziánium VI, 695. — Rákóczi: Vallomások, 201. A pátenst két nap múlva Aszalay Ferenc fejedelmi titkár 15 példányban megküldte Zawadkáról, Károlyi-levéltár, vö. Márki, i. m. III, 195.
10. Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Bp. 1966, 226—227.
11. Sztari-Szelorúl, die 3. Martii 1711. Archivum Rákócziánium III, 394—398.
12. Sztare-Szelarúl, die 14. Martii 1711. Archivum Rákócziánium III, 598—601.
13. Paulay, i. m. MTE V, 305—308. Károlyi eddig báró volt, ekkor kapta a grófi (comes) címet.
14. Sztribül, die 28. Martii 1711. Archivum Rákócziánium III, 603. — Rákóczi: Vallomások, 202. 1973, 15—16.
15. Rákóczi: Emlékiratok, 214. — Hopp Lajos: A Rákóczi-emigráció Lengyelországban. Bp. 1973, 15—16.
16. Sztrebül, die 31. Martii 1711. Archivum Rákócziánium III, 605—607.
17. Márki, i. m. III, 205. Gr. Károlyi Sándor hűségesküje, 1711 die 14 Martii, sajátkezű aláírással, „Formula Juramenti Fidelitatis” (a gr. Forgách család abauj-kemenczei levte.) kiad. Thaly K. Századok 1887, 466—467.
18. Ilyvóban, 28. Martii és 1 Aprilis 1711. Archivum Rákócziánium VI, 698—701, 705. — Márki, i. m. III, 208—210.
19. Paulay, i. m. MTE V, 322—337.
20. Sztari-Szelárúl, die 9. Aprilis Anno 1711. Archivum Rákócziánium III, 615—620.
21. Paulay, i. m. MTE V, 337—358.
22. Rákóczi: Emlékiratok, 214—215. Vallomások, 203—205.
23. 1711. április vége. Archivum Rákócziánium VI, 716—717.
24. Kukizovárúl, die 18. Aprilis 1711. Archivum Rákócziánium III, 621—624.
25. Paulay, i. m. MTE V, 367—394.
26. Archivum Rákócziánium VI, 717.
27. Paulay, i. m. MTE V, 366—404. — Rákóczi: Vallomások, 206. Emlékiratok, 215.
28. Kukizov, 19. Aprilis 1711. Tekéntetes és Nagyságos Károlyi Sándor Generális-Campimarschallus úri Kedves Atyánkfianak adassék. Szakmár. P. H. Archivum Rákócziánium III, 624—625.